

Mr. Lazar Stojnović

DRAMSKI ELEMENTI U POKLADNIM OBIČAJIMA SLAVONIJE I BARANJE

1. Narodni obredi i običaji predstavljaju ogledalo koje na neponovljiv način odražava duhovnu suštinu naroda i viđenja svijeta u različitim periodima društvenog i kulturnog razvoja određene zajednice. Oni su »iskustvom stvorene odredbe, nepisani narodni zakoni po kojima se upravlja i vlada određeno društvo«.¹

Dok običaj ispunjava svoju ulogu u privrednom i društvenom životu, »dok od obavljanja obreda i običaja zavise, po narodnom vjerovanju, budućnost čovjeka, njegovi uspjesi, dobra ljetina, oni su se malo mijenjali«.² Kad je običaj prestao ispunjavati svoju funkciju u životu ljudi, on je doživio snažnije izmjene ili je nestao iz sustava običaja. Osim toga, tokom vremena, običaji se transformiraju i svaka generacija kao nosilac novog svjetonazora daje običajima nove nijanse značenja. Tako su i pokladni običaji izgubili svoj prvotni smisao. Na pitanje da li znaju koji je cilj pokladnih povorki, kazivači su odgovarali: da se zabavi, lakrdija, »goropadi«, šali, »prave komendije«, podruguje, »da se izludi«, i veseli.³

Pokladni običaji prerasli su u kolektivnu, masovnu zabavu, jer se tada »neprestano jede i pije, igra i peva, kao da se želi obešteti za dug post koji sledi. Tada se isprazni mnogo kablova rakije, a mnogi teško stečeni dukat ostavi se u krčmama i prostorijama za igranje. Mladi luduju tada noću i danju, devojke zaboravljaju preslice i razboj, pa okružuju neumornog gajdaša koji gotovo jetiku da dobije od neumornog duvanja. Mnogobrojne gomile prolaze selom pevajući i veseleći se ili prave ludosti. Čak i starije žene kojima više ne pristoji igra i javno veselje, kod kuće se odužuju vremenu na taj način što u toploj sobi veselo posedađu skupa i junački se obređuju loncem napunjenim vinom ili rakijom«.⁴

Magijsko-praktična funkcija je nestala i običaj poprima karakteristike *praznika*. Stvara se praznična atmosfera oko poklada koja se proteže na cijeli tjedan, a pojedini dani u nedjelji koja prethodi pokladama imaju svoje nazive: sramotni ponediljak, bolni utorak, vrtićava srida, lakomi četvrtak, mišji petak, zaklopita subota.⁵ U to vrijeme odbacuju se sve norme i propisi što sputavaju u svakodnevici i »život za kratko vreme izlazi iz svoje obične ozakonjene i osvećene kolotečine i stupa u sferu utopijske slobode«.⁶ Društvene konvencije zamijenila su, za trenutak, druga pravila koja su usmjerena na ismijavanje svakidašnje stege. Za vrijeme poklada može

se živjeti samo po zakonima običaja, tj. po zakonima pokladne slobode, pa se u Slavoniji kaže »tko ne zna za šalu, ne treba da bude u balu«.

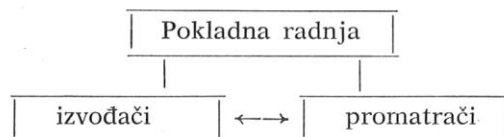
Praznik je otklon od svakidašnjice i predstavlja privremeno oslobođenje od postojećeg poretka, kao i ukidanje svih hijerarhijskih odnosa. Čovjek se vraća samom sebi i koristi se pokladnom slobodom da se naruga relativnosti određenih vrijednosti uz pomoć »prerušavanja, stalnog podsticanja na galamu, ludovanja, preterivanja u rečima, buci i pokretima«.⁷

Izdvajanjem praznika i praznične atmosfere iz čovjekove radne prakse naglašava se njihova *posebnost*. Za vrijeme praznika vrata kuće su otvorena za goste, sve je obilatije i veselije tako da praznik oslobađa od svake utilitarnosti i praktičnih ciljeva. U toj karakteristici sadržane su daleke sličnosti i velike razlike između teatarske predstave i obredne igre, jer i »predstava predstavlja svečanost. Ali pozorišna svečanost nije svečanost iz svakidašnjeg života zato što pozorišna predstava ne predstavlja teatralizaciju stvarnih uloga koja vodi nekoj sasvim određenoj akciji.«⁸

U pokladnim danima cijelo selo postaje velika scena na kojoj igra samo jedan glumac — život, »ali život uobličeni na predstavljački način — igrovnom slikom«.⁹ Dok traju »ludi dani« ne postoji rampa i podjela na izvođače i publiku. Poklade se ne promatraju, u njima se živi i to žive svi. Svaki član seoske zajednice može biti, uvjetno rečeno, izvođač i publika. Doduše, u pokladnim povorkama sudjeluju samo maskirana lica, ali stupanj njihove preobrazbe, vještina improvizacije, veselost, poruga uvjetovani su reagiranjem publike, njenim uključivanjem u atmosferu praznika.

Obredna radnja, u okviru običaja kao socijalne norme, strogo je određena. Međutim, prazničko veselje predstavlja nadvladavanje normi i odricanje tvrde ustanovljenosti. Dok se u obredu kroz sistem strogo utvrđenih ograničenja ispoljava estetsko načelo u jedinstvu s ostalim elementima obredne radnje, u estetici veselja u prvi plan dolazi odbacivanje ograničenja, slobodno izživljavanje, igra i narušavanje stereotipova obredne regulacije. Upravo veselje, koje povezuje emotivni svijet sudionika poklada, pretvara obred u praznik.

Maskirane pokladne povorke privremeno se osvećuju što tokom ostalih dana u godini moraju da se uzdržavaju i ponašaju prema pravilima koja su utvrđena u društvenoj zajednici. Maske prilaze promatračima nastojeći da ih zaplaše, da se narugaju i izazovu smijeh. Promatrači se uključuju u igru i »grade« se kao da su se uplašili ili na šalu odgovaraju šalom. Da bi se, dakle, uspostavila pravilna komunikacija između ophodnika i promatrača potrebna je prethodna situacija. Za stvaranje takve situacije zaduženi su svi — i učesnici i promatrači:

Stvara se posebna emotivna i psihička osnova za obredno djelovanje. Postoji jedna tendencija, karakteristična za najveći dio obrednih radnji,

da se izađe iz obredne radnje, da se povežu dvije grupe — učesnici obreda kao izvođači i publika. Na taj način se uobličava prostor »između života i umjetnosti unutar kojeg izvođač i njegovo slušateljstvo (gledateljstvo) razmjenjuju pojedinosti estetskog i moralnog iskustva«.¹⁰

2.

Svojim bogatstvom sadržaja i raznolikim formama očitovanja, običaji su privlačili pažnju stručnjaka različitih znanstvenih orijentacija. Specijalizirana istraživanja otkrivaju u narodnim obredima i običajima različite slojeve koji su često prepleteni i uzajamno povezani tako da svojim značenjem prevazilaze predmetna područja istraživanja pojedinih znanosti. Višeslojna struktura i polivalentni karakter narodnih običaja omogućuju da se u njima otkrivaju i dramski elementi.

Međutim, u obimnoj literaturi o narodnim obredima i običajima osjeća se odsustvo jasnog razgraničenja pojmova »obred« i »običaj«. I u svakodnevnom govoru ti se pojmovi često izjednačavaju. Ali obred se razlikuje od običaja po tome što obred ne uključuje u sebe neposrednu svrsishodnu djelatnost. U tom smislu »obred treba promatrati kao takvu podvrstu običaja čiji su cilj i smisao *predstavljanje*, najvećim dijelom simbolično, neke ideje ili osjećanja. Obred je zamjena neposrednog djelovanja na predmet zamišljenim, simboličnim djelovanjem«.¹¹ Ova distinkcija, koja ističe specifičnost obreda (rituala), omogućila nam je otkrivanje dramskih elemenata u pokladnim običajima.

Osim toga, svaki običaj, a time i obred, posjeduje određenu emocionalnu obojenost koja se najčešće ispoljava kao impulsivno—emotivna reakcija kolektiva. U nerazvijenim društvima, kada se lako uočava neposredna veza običaja s radnom djelatnošću, dominiraju elementarna osjećanja koja se zadovoljavaju kod obavljanja obreda. U tom slučaju potencijalni estetski sadržaj nisu spoznavali učesnici obreda. Kada je obredna igra izgubila svoje magijsko značenje latentni estetski sadržaj se počeo ispoljavati u potpunoj određenosti tako da je sve više djelovao na moralno—estetska osjećanja čovjeka.

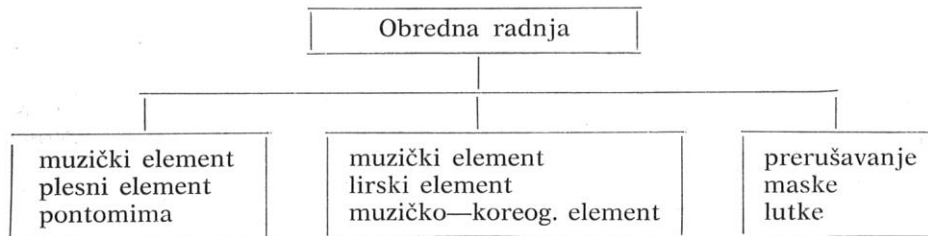
Ipak se ne smije zaboraviti nekadašnja veza običaja s radom. Čovjek je ritualizirao svaku praktičnu djelatnost, pa je i obredna igra bila reproduciranje, u ritmički organiziranoj formi, procesa iz života prirode, proizvodnih procesa i najvažnijih događaja iz života čovjeka. To znači da je »folklorni kazališni izraz utkan u živo tkivo života i samo izuzetno postoji u obliku cjelovitih predstava«.¹² Predstavljaju se ključni trenuci kolektivnog života, pa je običaj, kao i teatar, u svim etapama svog razvitka bio u vezi s »kriznim, prelomnim trenucima u životu prirode, društva i čoveka«.¹³

Narodni običaji su nastali i razvili se iz života i zato su, na neki način, zorno svjedočanstvo mukotrpnog i krivudavog razvoja ljudskog društva. Oni su propisane radnje i oblici ponašanja u određenim prilikama tako da simboliziraju vrijednosti, socijalne odnose i svjetonazor društvene grupe ili etničke zajednice. Realni socijalni smisao obreda »kodiran je u mozaiku društvenih odnosa. Kao institucija to je »zavjet predaka«, tvrdo je ustanovljen i stabilan. Taj nivo ograničenja se odnosi i na učesnike obreda«¹⁴ koji se, prema tome, u izvođenju obredne radnje, moraju pridržavati pravila prihvaćenih tradicijom. Međutim, u predstavljanju obredne radnje nema podjele na ideološke, psihološke, praktične dijelove već dominira kolektivno

emotivno usmjerenje koje zahtijeva adekvatan umjetnički odraz u procesu izvođenja. Životni karakter običaja odredio je niz njegovih funkcija koje se ostvaruju simboličnim predstavljanjem. Ako razlučimo funkciju običaja i postupke njene realizacije, tada o nekadašnjim pokladnim povorkama možemo govoriti kao o pojavi koja se nalazi između života i umjetnosti.

I kazališna predstava, kao svako umjetničko djelo, ima više funkcija odjednom. Međutim, kazalište i narodne obredne igre predstavljaju različite tipove predstava.¹⁵ Za razliku od folklorne predstave u kazališnoj predstavi preovladava teatarska funkcija, dok dominantna funkcija folklorne predstave ne mora biti teatarska jer »obred zavisi od radnog procesa pa je praktično djelovanje sljubljeno s estetskom funkcijom i bit će upravo uz njezinu pomoć aktivirano«.¹⁶

Funkcionalni sinkretizam običaja odredio je i sinkretičnu formu pokladne obredne radnje koja uključuje u svoje obavljanje sljedeće elemente:

Pokladne povorke su složena umjetničko — predstavljачka pojava i pojedina izražajna sredstva stupaju u međusobne odnose, jer »predstava je nova zbilja. Nova se zbilja predstave može shvatiti kao složen umjetnički znak, zapravo skup različitih znakovnih sustava. I svaka folklorna izvedba u kontekstu uvijek uključuje nekoliko paralelnih znakovnih sustava«.¹⁷ Koji će od ovih znakovnih elemenata dominirati zavisi od niza okolnosti. U principu svi teatarski elementi (maska, lutke, prerušavanje, mimika, igra) imaju u strukturi obreda podjednako značenje za razliku od kazališne predstave u kojoj obično jedan od elemenata preovladava. Riječ, kao univerzalno predstavljачko sredstvo, u obavljanju običaja povezana je s igranjem, maskiranjem, gestovima. Takav sinkretičan spoj raznovrsnih izražajnih sredstava upleten je u obred i potčinjen njegovom semiotičkom sustavu. Osim toga, ovi elementi pored obavljanja simbolične funkcije u strukturi običaja, predstavljaju sredstvo komunikacije. Ali »razlikovanje umjetničke i neumjetničke komunikacije nije uvijek jednostavno«,¹⁸ pa govorimo i o posebnom tipu folklorne komunikacije.¹⁹

U obrednoj radnji, kao i u kazališnoj predstavi, stvarnost se reproducira *likovima koji igraju*. S točke gledanja igraćeg načela u obredu razlikujemo dvije osnovne komponente — prerušavanje i radnju. Učesnik obreda stvara igraći lik. U obavljanju svoje uloge on se služi materijalnim znacima koji imaju estetsku karakteristiku.

Učesnik obredne igre nije identičan samome sebi, čak i u onim slučajevima kad predstavlja neki ljudski lik. On se različitim postupcima preobražava u drugo biće i u tom transformiranom obliku djeluje pred promatračima. Ova podjela na pravo i igračko »ja« omogućila je učesnicima pokladne povorke da otvoreno progovore, da se narugaju i našale.

3.

Kalendarske obredne igre, razumije se, nisu još drama u pravom publiku. Ali stroga posljedičnost epizoda, podjela uloga između učesnika obreda, upotreba maski — sve to daje obredu izgled dramatisirane radnje.²⁰

Običaji oko poklada pripadaju kalendarskom ciklusu običaja i obavljaju se u prijelazno doba između zime i proljeća. U svojoj osnovi sadrže konfliktno načelo, sukob zime i proljeća, koje se ispoljava kroz umjetničko —predstavljачku formu.

Običaji se održavaju u vrijeme zimskog solsticija kada se produžava dan i započinje rađanje novog života na zemlji. To je doba kada se magijskim radnjama nastoji osigurati plodnost u tekućoj godini, pa su pokladni običaji u svom iskonskom značenju imali apotropejsku ulogu zaštite života, sela, imanja od djelovanja zlih sila. Ujedno su bili i magijski čin kojim se nastoji nadnaravne sile staviti u službu čovjeka.²¹ Kroz pokladne običaje se tako iskazivao »dvostruki odnos čovjeka i prirode — vlast svemoćne prirode nad čovjekom i nastojanje čovjeka da djeluje na prirodu«. ²²

I običaj prerusavanja kao jedan od elemenata pokladne radnje, prvotno je potaknut magijom, apotropejom. Maska je bila magijski rekvizit koji je čovjeku služio u borbi protiv raznih demona ili za zaštitu od natprirodnih sila. U okviru pokladnih običaja maske su uklopljene u cjelinu pokladnog lika i postale su nosilac odgovarajućih sadržaja. Pomoću maske maskirani se oslobađa svoje ličnosti i zadobija magijsku moć u prognojanju zlih duhova i demona koji pakoste ljudima u periodu kada sunce pobjeđuje zimu.

Maske su ljudi pravili od priručnih materijala ili su koristili predmete iz svakodnevnog upotrebe.²³ Prvotno su maske radili muškarci koji su se prerusavali u različite pokladne likove. Međutim, promjene u društvenom i privrednom životu dovele su do toga da se počinju prerusavati i žene. U slavonskom selu Tenja ne stavljaju na lice maske, već se narumene, nagarave obrve i brkove, pa se to zove »lik«, dok se u Baranji maska, koja se stavlja na lice, zove »bušalo«.

Pokladne povorke razlikuju se od mjesta do mjesta, od sela do sela. Svaka zajednica unosi u njih svoje osobitosti koje su uvjetovane nizom činilaca. Zbog toga su i različiti nazivi tih ophoda: maškare, buše, vašanke, fašange. Ponekad se u istom selu razlikuju pokladne povorke. Tako, na primjer, u Komletincima, selu vinkovačke općine, postoje dvije vrste šarenih pokladnih povorki, Za jedan običaj govorilo se »Cure idu u poklade«, dok je druga grupa pokladara imala naziv »bušari«. ²⁴

I pored nekih razlika u pokladnim povorkama mogu se zamijetiti zajednički i stalni likovi—maske:

1. momak — žensko obuče momačko odijelo,
2. frajla — seoske djevojke oblače građansko odijelo,
3. vračara — nosi torbu i u rukama karte za vraćanje,
4. bula — ima dimije od pregača u dvije boje,
5. krpilonac — obučen je u građansko odijelo i nosi stare lonce,
6. kotlar — na leđima ima kotao, a u rukama debeli štap,
7. dimnjačar — sav je u crnom, lice mu je garavo, a preko ramena prebačene su ljestve i lanci,
8. đavo — obučen je u crno, lice je garavo, a na glavi ima rogove načinjene od paprike.²⁵

Ovakav način preoblačenja i maskiranja pokazuje mlađe porijeklo i nastao je pod utjecajem građanske sredine, jer »jezgro tih karnevalskih tradicija ima svoj korijen u donjim slojevima pučanstva odakle se uspinje ka civilizaciji da bi se u selo opet vratili.«²⁶ U suštini se radi o dva sloja pokladnih običaja — jedan je stariji, arhaičan, a drugi je mlađi.

Prerušavali su se momci, djevojke i mlađi ljudi. Maškare su »truljavo« opremljene, a muškarci se »nagrdnu« tako što oblače kožuhe naopako. Lica su nagaravljena ili skrivena obrazinama s lažnim brkovima i bradama da ih »ne prepoznadu«. Muškarac često oblači žensko ruho, a djevojke nose mušku odjeću, jer je za maškare važna »preoblaka«. U rukama nose batine, zvona, klepetuše. Tako »nagrđeni« uz veliku viku, galamu i udaranje zvona kreću u ophod »po sokacima« i cijelo selo postaje velika scena. Za vrijeme ophoda domaćini ih daruju slanim, vinom i kolačima koje nose na divan ili prelo, gdje se jede, pije, igra i pjeva.

Ljudi odjeveni u živopisne kostime osjećali su se izvan uobičajenih zabrana i to svoje veselo raspoloženje prenosili su na ljude s kojima dolaze u dodir. Tako se stvarala atmosfera neobuzdane pokladne slobode.

Početak poklada u Županji najavljuju konjanici. Konjanici su grupa od 40 mladića koji na glavama imaju fesove okićene ružmarinom. Oni obilaze selo i pjesmom najavljuju početak poklada. Osam dana prije »čiste srijede« djevojke se opremaju kao »bule«, a mladići kao Turci. Lica su im skrivena obrazinama. Djevojke imaju preko lica veliki veo, dok mladićima rese s fesa padaju na lice i potpuno ga prekrivaju.

Drugu povorku čine lijepo opremljene snaše koje idu u »vuk«. Suknje su im »potkasane« u »rep«. To znači sa strane bokova podignute za pas, a na glavama imaju ružicama i zlatom okićene šamije. Istoga dana, navečer, djevojke i mladići se oblače u »gospodsko« (gradsko) odijelo. Snaše se ponekad opremaju kao Turkinje pa gataju i vračaju.

U četvrtak, prije »čiste srijede«, djevojke se opreme kao snaše i idu po selu u koloni tako da se drže za struk. Prva djevojka mora biti najviša i ona nosi šibu. Kad dođu do raskršća prva djevojka zamahne šibom i zavrti ostale pa zaigraju kolo. Mladići se oblače kao čergari i voze se kolima na kojima su napravili čergu.

U nekim selima maškare se dijele na lijepe (gizdave) i strašne (proste). Grupu lijepih maškara čine momci odjeveni u djevojačko, a djevojke u momačko ruho. Ta grupa ide svako poslijepodne, uz pratnju svirke, po selu i pred svakom kućom gdje je momak za ženidbu, a djevojka za udaju, igraju kolo. Strašne maškare su momci u starim odijelima, kožusima okrenutim naopako i s obrazinama na licu. Oni idu u posebnoj povorci, ne prati ih svirka, a po ulici plaše djecu.

I u baranjskim selima razlikuju se »lipe« i strašne buše. »Lipe« su djevojke u svečanoj nošnjoj ukrašenoj šljokicama i mašlijama, a preko lica stavljaju koprenu. Muškarci se prerušavaju u strašne buše.²⁷ Oblače kožuhe naopako a u gaće natrpaju slamu; oko pasa je lanac s klepkama, a na glavu stavljaju obojenu krpju s izrezom za oči ili drvenu masku »bušalo«. Na čelu povorke idu »strašne buše«, za njima »lipe buše« i na kraju svirači. Djeca prate ovu povorku i izazivaju strašne buše:

»Bušo, njušo repati,
Sutra ćeš nam krepati
Teško onoj lopati
Koja će te kopati«,

ili

»Bušo, njušo
na dva točka
posrala te naša kvočka«.

Česte su bile i »male fašange« — ophodi djece po kućama. Djeca su obučena u svečanu nošnju i to tako da dječaci nose žensku, a djevojčice mušku narodnu nošnju. Djeca su u grupama išla od kuće do kuće, lupala po kapijama i uzvikavala: »Stigle su poklade, zimi je kraj, stiglo je proljeće!«.

Osnovna karakteristika pokladnih likova je njihova grotesknost koja se postiže načinom odijevanja i maskiranjem. Kroz grotesku se izražava protivuriječna i dvostrana punoća života koja uključuje u sebe uništavanje (smrt starog) i potvrđivanje (rađanje novog). Suština groteske je u miješanju raznorodnih elemenata stvarnosti i rušenju običnog poretka. Ona je prožeta pokladnim odnosom prema svijetu i sve što je u običnom svijetu bilo strašno i zastrašujuće kroz grotesku postaje veselo.

U navedenim pokladnim povorkama nema neke razvijene dramske radnje. Utvrđuje se, shodno propisanim pravilima ili normama, vrijeme, broj učesnika i pravac kretanja ophodnje kroz selo. Sve ostalo, od načina maskiranja do izbora šale ili pjesme, prepušteno je samim učesnicima obreda. Ova činjenica omogućila je veliku slobodu improvizacije²⁸ koja se ogleda u prerusavanju, izradi maski i pjesmama. Iz neobavezne igre riječima i stihovima ponekad nastane dijalog s dramskim crtama:

»Idem kući i posrćem,
Sa rukama blato zgrćem.
Otvori mi, ženo vrata
Pune su mi šake blata

Žena bi ga (muža) dočekala:

»Đe si, vraže, stigle te straže.
Otkad te nema, već mi se drema«.

A didak bi doskočio:

»Što nisi legla, već si ozebla.
Što čekaš mene, kad nije vreme.
Šuti, ženo, ništ' se ne ljuti.«

No i baka bi mu ubrzo našla odgovor:

»Neću da šutim dok ne požutim.
U grob ću živa, jer nisam kriva.«

A didak uporan:

»Meni se, ženo, ništ' ne divani«.

Baka mu ne da da dođe do riječi:

»Neću da manem, jer dobro znadem
Tvoje igranje i lumpovanje.
Zar nisam vjerna ja tvoja žena?
Neću da radim, da tebe 'ranim.

Jer, tako mi zdravlja moga,
 Ja ću sebi naći drugoga.
 Nisam došla tebi radit
 Već sam došla gospodarit...»

Didak, kako bi baku umirio, odgovara:

»Ženo ne ljuti se.
 U glavi ti crv
 Ja ću poslat po svog bricu
 Da ti pusti krv.
 Evo tebi puna flaša
 Pomirba će biti naša.
 Pa povuci, pa potegni
 Bit će tebi k'o i meni ...
 Pa ti znadeš, ljudi će su ...
 Šuti ženo, poklade su ...»²⁹

Mogućnost improvizacije u pokladnim ophodima još više je potencirana upotrebom maski, jer »maska je vezana s radošću smena i metamorfoza, s veselom relativnošću, s veselim negiranjem identiteta i istoznačnosti, s odricanjem tupe podudarnosti sa samim sobom; u maski je oličen igrački princip života, u njenoj osnovi leži sasvim poseban uzajamni odnos stvarnosti i slike karakteristične za najstarije obredno predstavljачke forme».³⁰ Pokladne maske samo imaju izgled strašnog, dok su u suštini smiješna strašila. Kroz smijeh čovjek je iskazivao pobjedu nad strahom. Uz pomoć smijeha »otkrivao je svet na nov način iz njegovog maksimalno veselog aspekta. Ozbiljnost je ugnjetavala, plašila, okivala; ona je lagala i pretvarala se; ona je bila škrta i posna; na prazničnom trgu ozbiljan ton se odbacivao kao maska i počinjala je da zrači druga istina u formi smeha».³¹

Neraskidiva je i suštinska veza poklada sa slobodom. To je praznično oslobađanje smijeha i tijela što se oštro suprotstavlja predstojećem postu:

»Poklade su da se veselimo,
 A Korizma da se žalostimo...»

Sama prolaznost te slobode pojačavala je veselost, šalu, porugu jer »praznično veselje je neophodno da bi se glupost (lakrdijanje) koja je naša druga priroda mogla barem jednom u godini slobodno iziveti».³²

4.

Groteska dolazi posebno do izražaja u drugoj grupi pokladnih likova kada se u maskiranju miješaju ljudski i životinjski oblici. To je, ujedno, i najstariji vid groteske u kojem se očigledno ispoljava njen ambivalentan karakter.

U Dalju je važna maska medvjed — čovjek navuče naopako kožuh, »hoda na četiri noge«, a grupa ga vodi »na štrangi« kao pravog medvjeda. Pratilac udara u tepsiju pa na riječi: »Ajde, medo poigraj«, čovjek koji se maskirao kao medvjed pleše i poskakuje.

Osim u medvjede muškarci se znaju prerusiti u neke druge životinje. Tako su u Nuštru poznati vukovi. Vuk ima zube od bundevinog sjemena koji su utaknuti u kruh, velike uši od kože, a na glavi nekakvu staru krpnu. Isto kao i medo vuk »ide na četiri noge«. Ako je više vukova i medvjeda oni prave posebno kolo. Takve skupine nekad su išle i kroz slavonsko selo Kešinci. Kad se čuje glas: Idu vukovi... ljudi im se uklanjaju s puta jer

prvi vuk ima u rukama dugački tanki ljeskov prut i jao si ga onome koga dohvati. Maskirani vukovi hvatali su se jedan za drugim muškarcima za kajiš, a ženama za tkanice. Bilo bi ih dvadesetak. Kad prvi vuk, koji predvodi ostale, zavije »kurjačkim« glasom, pa prutom ošine ostale po repu, polaze od kuće do kuće i zaustavljaju se na dvorišnim vratima. Predvodnik bi natraške natjerao sve vukove u avliju, a ako bi se u toj kući našla nova mlada, onda bi morala s njima u povorku »bez prigovora« dalje kroz selo.³³

U selu Drenju ljudi se prerušavaju u kozu. Kozu predstavlja čovjek koji imitira hod životinje na četiri noge. Pokriven je izvrnutim kožuhom ili pokrovcem (šarenom ponjavom), a pred sobom drži »sikeru« koja je također pokrivena i svezana tako da izgleda kao glava koze. Umjesto rogova stavlja se duge peruške. Kozu vodi čuvar, a maskirani s vremena na vrijeme »bleči«.

Za vrijeme poklada selo Tenja se obilazilo u grupama. Tako su postojale grupe koje predstavljaju snašu (preobučeni muškarac) i oko nje nekoliko »pijetlova« (momci namazani medom i oblijepjeni perjem).

Ovakav način prerušavanja upućuje na činjenicu da su pokladni ophodi pripadali mitsko—magijsko — religioznoj igri koja se izvodila unutar narodnog običaja. Teksta je malo, radnja je donekle naglašena, ali nema dramskog sukoba. Postoje samo maskirane osobe, prerušene u životinje, koje se koriste gestovima i oskudnim elementima plesa da izazovu ugođaj opuštenosti, smijeha, razdraganosti, ali i slutnju prolaznosti.

5.

Groteskni motiv tragedije lutke ponekad nalazimo u pokladnim običajima Slavonije. Za selo Brestovac najzanimljivija »komedija« u pokladnim danima bilo je »čitanje šentencija mesopusta«. Maskirana grupa ide za mesopustom³⁴ kroz selo do ćuprije. Na kotaču od kola, koji se postavi horizontalno tako da se može okretati, smještena je figura mesopusta napravljena od slame. Iza nje idu dvije maškare koje predstavljaju negovog oca i majku. Kod mosta preko brestovačkog postoka, skinu mesopust i na livadi ga zapale dok »roditelji plaču«. Centralni lik je, uvjetno rečeno, tragična figura i žrtva u ime blagostanja ljudi i uskrsnuća svega živog u prirodi. Ali akt umiranja i spaljivanja praćen je smijehom i lakrdijanjem. Mesopust je u selu za svakog nešto ostavio, svima se narugao i tu ostavštinu jedan čita u stihovima. To se zove »čitanje šentencija mesopusta«. Rugalica se sastavlja samo za muškarce:

»Starom Špalju (ime) staru lulu
Da zapali kad gre u šumu«,

ili

»Ivanu jednu flašicu
Da ne psuje sunčanicu«.

Pokladni likovi djede i babe vrlo su rašireni na području Slavonije. Oni su članovi veće maskirane družine. Ta grupa izvodi na svom obijesnom pohodu svakojake ludorije i šale. Djed i baba su figure napravljene od drveta, krpa i slame. One se učvrste na kotač koji se vodoravno položi na kola. Kako se kola pokreću okreće se kotač s lutkama.

Osim u paru s djedom pokladnja baba se javlja kao samostalni lik u običajima. Ona se pravi na slijedeći način: »ženska se rubina natrpa slamom tako da kakvu takvu čovečansku sliku imade. Na mesto **gla-**ve metne se tikva, oči i zubah izduba i tako inim ostarjelim ženskim

odijelom zaodije. Ovo se drvo turi u glavčinu od kolesa, ili se onako priveže. U glavčinu se, jer je koleso izvalito, postavi ozdol drvo, okolo koga se sad na jednu, sad na drugu stranu koleso okreće. Nuz to drvo pripreže se najmršaviji konj. Da još smješnija bude baba, dadu joj u ruku varjaču, a okolo nekoliko djece naprave. Sada nje dvorjanci. Jedan jaše vozeć konja i puše u rog, drugi ga vodi, a dva ali tri kandžijama ga tjeraju, dočim na mjesto konja pokladnju babu šibaju. Ovako dakle zaodjeveni hodaju kroz selo. Na čistu srijedu u jutro voze je izvan sela i zakopavaju oplakivanjem i jadikovanjem. Kad se od ukopa kući povrnu, zapale fe-njer ako je i dan, te u svaki budžak zagledajuć traže pokladah.³⁵

Cijela ova povorka izgleda groteskno. Posebno se izdvajaju lutke babe i djeđe koje su načinjene i postavljene da svojim izgledom i marionet-skim pokretima, uslijed okretanja točka, izazivaju smijeh. Simbolične figure, pošto su same po sebi pasivne, postaju objekt kolektivne groteskne radnje — simbolično protjerivanje starog u formi njegovog spaljivanja ili sahranjivanja.

6.

U nekim pokladnim običajima Slavonije nailazimo i na složenije »predstavlanje« koje u svojoj osnovi sadržava događanje (još uvijek ne postoji sukob). Tako, na primjer, u Županji subotom poslije podne snaše i oženjeni muškarci idu da »vuku vodenicu« i »siju kukuruz«. Svaka snaša ima u ruci košaru, a preko prsiju amić. Muškarci nose kožne torbice i oni zapovijedaju ženama. Stariji ljudi još prije poklada naprave malu vodenicu i nju sad žene, uz pomoć amića, vuku po selu. Dok vuku vodenicu na kotačima žene pjevaju pjesme.

Druga grupa snaša i oženjenih muškaraca ide sijati kukuruz. Pod lemeš pluga stavi se daska da ne pluži, a jedan seljak predstavlja orača koji po selu ore. Snaša ide za plugom, pa iz košare baca kukuruz, a za njom par konja vuče zubu (drljaču) koja također ima dasku pod klinovima da ne dodiruju zemlju.

Takve grupe orača poznate su i u drugim selima Slavonije. Grupa dolazi nasred sela, pa tu naočigled okupljenih seljana neko vrijeme ore i sije. Poslije toga ide se po sokacima i dvorištima gdje se malo zaore. Taj skup s plugom, koji je manje maskiran, obilazi i oko sela orući brazdu — da se stoka i ljudi zaštite od bolesti.

U Kešincima je najljepša igra za vrijeme poklada »bušarsko oranje«: »Bušari potežu plug po putu. Jedni budu volovi: a to su maskirane djevojke, uz njih je kočijaš, za plugom orač, za njim sijač s punom vrećicom pljevice od lana. Sijač baca pljevicu po putu i pred kuću, a često i u sobe kroz prozor ako je otvoren. Ovdje se ponekad nađu i kopači i žetelice. Na kraju povorke ide ručkonoša, a to je muškarac odjeven kao žena s kojom se najviše šale. Putem prikazuju različite poljodjelske poslove: oranje, sisanje, okopavanje, pljevljenje, žetvu. Ljudi ih gledaju, putem zadirkuju, časte i darivaju.«³⁶

Sve ove grupe orača i sijača ukazuju na nekadašnju vezu s agrarnomagijskim radnjama. To su simbolične radnje koje su povezane s pred-

stavama o plodnosti. Za njih danas možemo reći da su i »teatrabilne pojave je se izdvajaju iz realnosti kako bi tim izdvajanjem postigle izvan-teatarske ciljeve (magijske, religijske, pedagoške, političke itd.)«.37

7.

Pokladne povorke su kompleksna predstavljачka forma narodne kulture. Razni oblici narodnog stvaralaštva nalaze se u složenim uzajamnim odnosima. Tako igra po stupnju razvoja u njoj magijskog elementa prelazi u obred, obred po stupnju razvoja u njemu igraćeg elementa prelazi u igru, a igra obogaćujući se idejno-psihološkim crtama postaje drama i obratno.

Pokladni običaji izgubili su svoje arhaično značenje, ali su zadržali predstavljачki oblik što je omogućilo da u njima otkrivamo sve one elemente koje ophode s maskama približavaju teatru.

Za vrijeme poklada pozornice nema. Kao dekor služi svaki prostor u kojem se pokladni likovi nađu i scena se premješta s jedne lokacije na drugu (»po sokacima«).

To je vrijeme kada se govori slobodno, šali, »komendija«, ludira — vrijeme improvizacija. Zbog toga su poklade bogate znakovnim sustavima i za vrijeme karnevalskog raspoloženja koriste se različita sredstva u iskazivanju osjećanja:

- mimička (povorke, ples, pantomima);
- akustička (riječ, vika, galama, zvonjava, glazba, pjesma);
- optička (kostimi, maske, rekviziti).

Ipak je u pokladnim povorkama najvažnije maskiranje. Za izradu maski se upotrebljava, drvo, koža, tekstil, papir, a za šminkanje čač i brašno. Maskiranje je grupno i individualno. U grupnom maskiranju dolazi do izražaja povezanost kolektiva i dominiraju stalni tipovi. Kod individualnog maskiranja čovjek se preobražava u neko drugo biće tako što najčešće oblači kožuh naopako ili navlači odjeću suprotnog spola »jer poklade kao tradicijski uvjetovan otklon u svakodnevnom ponašanju traže adekvatan otklon u svakodnevnoj upotrebi predmeta«.38

BILJEŠKE

- ¹ P. Vlahović, Običaji, vjerovanja i praznoverice naroda Jugoslavije, Beograd 1972, str. 4
- ² T. A. Koleva, O nekim voprosah razvitia običaev, Sovetskaja etnografija, Moskva 1969, br. 1, str. 70.
- ³ U radu sam se, uglavnom, koristio terenskim zabilješkama koje su napravljene na osnovu pokusne upitnice za Etnološki atlas Jugoslavije. Odgovore kazivača na terenu zabilježile su Z. Lehner i M. Himmelrajh.
- ⁴ S. Jović, Etnografska slika Slavonske vojne granice, Zbornik Matice srpske za književnost i jezik, Novi Sad 1962, knj. 9 i 10, str. 148.
- ⁵ J. Njikoš, Pokladni običaji u Slavoniji, »Đakovački vezovi«, Đakovo 1976, str. 8.
Zanimljivo kazivanje o tim danima zabilježio je J. Njikoš u Kešincima (kazivačica M. Lončarević): »Traćili smo poklade osam dana. Mi smo svaki dan posvetile nečemu, kako mi žene ne bi morale baš uvijek radit... To su bili ženski sveci. Muški moraju svejedno svoje poslove obavljati, a mi žene

od jedne do druge, pa malo brljamo, malo ogovaramo, malo se smijemo i tak nam dan prođe. Tako smo si osam dana uzele i dale svakom danu svoje ime... Prvi dan bio je SRAMOTNI PONEĐILJAK... Kad bi igrale i pjevale, da nam se ne bi kakva sramota nanijela na kuću i na našu obitelj. Drugi dan u tjednu nazvan je BOLNI UTORAK... To smo mi žene mislile-tako ćemo ga nazvat, pa ćemo našim kazat da nam neće doći kakva bolest u kuću i to će nam dobro doći... Zatim je došla VRTICAVA SRIDA... Taj dan smo posvetili i nismo radile da nam se ne bi vrtilo u glavi i da nam ne bi vreteno stalo kada predemo. A ujedno i marvi — kažu ovcama — da će se vrtiti u glavi ako žene u kući rade... Evo i LAKOMOG ČETVRTAKA... Toga dana kuvale smo svinjske jezike... Devet puta se tad jelo u pilo. Pekli smo kolače, listiće i krofne... Peti dan u tjednu nazvale smo MIŠJI PETAK... Toga dana žene nisu radile kako nam ne bi miševi popukili zrno po polju što smo mi posijali i poradili... Zadnji dan bila je ZAKLOPITA SUBOTA... Toga dana završavale su žene svoje poklade, ali su se još toga dana napjevale i naigrale, spremale u bušare i dočekale nedjelju... Naše su poklade bile završene... Sutra dan smo sokaikom pričale kako smo lipo našu nedilju, tkz. »Ženske poklade« proslavile...

- ⁶ M. Bahtin, Stvaralaštvo Fransa Rablea, Beograd 1978, str. 104.
- ⁷ R. Kajoa, Igre i ljudi, Beograd 1965, str. 168.
- ⁸ Z. Devinjo, Sociologija pozorišta, Beograd 1978, str. 14
- ⁹ M. Bahtin, cit. djelo, str. 13.
- ¹⁰ R. D. Abrahams, O izvedbi i oko nje, Narodna umjetnost, Zagreb 1982. br. 19, str. 78
- ¹¹ S. A. Tokarjev, Običaji i obredi kak objekt etnografičeskogo isledovanja, Sovetskaja etnografija, Moskva 1980, br. 3, str. 28
- ¹² I. Lozica, Problemi klasifikacije folklornih kazališnih oblika, Croatica, Zagreb 1983, str. 67
- ¹³ M. Bahtin, ibidem, str. 16
- ¹⁴ T. Živkov, Narod i pesen, Sofija 1977, str. 68
- ¹⁵ F. Hont, Folklore und Theaterwissenschaft, Acta Ethnographica, Budapest 1970, tom II. Autor smatra da znanost o teatru istražuje: a) egzistencijalne drame koje su sa svakodnevnim životom društva usko povezane, b) svečane (igre) predstave koje se izdižu iznad svakodnevnog nivoa, c) umjetnička djela za pozornicu koja pripremaju institucije. Ruski autor V. E. Gusev (Istoki ruskog narodnog teatra, Leningrad, 1977) razlikuje, u folklornom dramskom stvaralaštvu, doteatarske i teatarske oblike. Prvi još nisu teatar iako granice prema ostalim oblicima folkloru nisu čvrste. Akcija, preobrazba čovjeka u neki od njega samog različit djelujući lik, estetska funkcija akcije i preobrazbe su elementi koji približavaju folklorno dramsko stvaralaštvo teatru. Osim toga, autor narodno dramsko stvaralaštvo promatra kao poseban tip igre i razlikuje: a) masovne predstave, zabave, praznike, karnevale (svatko je izvođač i publika), b) obrede, ceremonije (podjela na izvođače i publiku), c) kazališne predstave.
- ¹⁶ M. Bošković—Stulli, O usmenoj književnosti izvan izvornog konteksta, Narodna umjetnost, Zagreb 1982, br. 19, str. 45
- ¹⁷ I. Lozica, cit. djelo, str. 64
- ¹⁸ I. Lozica, ibidem, str. 65
- ¹⁹ K. V. Čistov, Tipologičeskie issledovanija po fol'kloru, Moskva 1975. Sbornik statej pamjati Vladimira Jakovleviča Proppa (1895—1970). U kontekstu razgraničenja usmene i pisane književnosti Čistov razlikuje dva tipa komunikacije: prirodna ili kontaktna i tehnička komunikacija. Prva omogućuje izvođaču da bira slušaocce i slušalac može da postane izvođač, dok se kod tehničke komunikacije ostvaruje prekordiranje prvobitnog znakovnog sistema u drugi i pri tom se izražajna sredstva mijenjaju. Razlika je i u tome što se procesi izvođenja i primanja ne odigravaju istodobno, pa publika ne djeluje izravno na tekst. Folklor se, međutim, kao prikazivačka umjetnost ostvaruje u uvjetima neposredna i živa dodira sa slušaocima. Tekst je u folkloru činjenica komunikacije i on će očitovati estetički karakter samo ako primalac bude dorastao odgovara-

jućoj reakciji na osebujnu djelatnost odašiljaoca. Riječ se pojavljuje u prirodnom sinkretizmu s intonacijom i melodijom.

- I. V. Biti (Uz neke pokušaje razgraničenja folklor i književnosti, Umjetnost riječi XXV (1981) 3 Zagreb) smatra da u svom kulturnom kontekstu folklor nije agregat stvari nego proces — točnije, proces komunikacije. Nemoguće je dijeliti pripovjedača, pripovijetku i slušateljstvo kad su oni spojeni kao sastavine jedinstvenog pripovijedanja, jedinstvene folklorne akcije.
- ²⁰ A. Nazor, Dramski elementi u nekim narodnim običajima na području (i oko) Splita i Sinja, Rad X-og kongresa Saveza folklorista Jugoslavije, Cetinje, 1964. Autor smatra da se elementi narodne drame u običajima uz Poklade nalaze u: 1. u gradu u završnom dijelu »maskarade« (karnevalu) 2. na selu u »ceremonijalu« pred nekom kućom. Elementi narodne drame su: a) lica (maske), b) improvizacije (optužnica, pjesme — obično rugalice), c) određeno mjesto i vrijeme održavanja, d) mnogobrojna publika.
- ²¹ M. Gavazzi, Godina dana hrvatskih narodnih običaja, Zagreb 1939.
- ²² K. Benc Bošković, Pokladne maske iz zbirki Etnografskog muzeja u Zagrebu i muzeja u Mohaču, Katalog izložbe, Zagreb-Mohač 1974.
- ²³ K. Benc Bošković razlikuje, u navedenom radu, drvene maske po obliku, likovnom izrazu i upotrebi, pa ih razvrstava u grupe: a) zoomorfne maske, maske s antropomorfim i zoomorfim elementima, c) antropomorfne maske.
- ²⁴ A. Duić, Zapisi o životu i običajima Slavonca, Sarajevo 1982, str. 110.
- ²⁵ Zanimljivo mišljenje o maskiranim povorkama i prerusenim likovima iznosi V. Čajkanović (Mit i religija u Srba, Beograd 1973). On polazi od pretpostavke da su razuzdane povorke maskiranih, nagaravljenih mladih ljudi, pokrivenih životinjskim maskama i uopće snabdjevenih životinjskim atributima, u božićnoj sezoni (od sv. Nikole do Nove godine) i uz mesojeđe povorke predaka. Nagaravljeni i na razne načine preruseni učesnici u tim povorkama starci, maškare i mnogi drugi su demoni. Preci se mogu inkarnirati ne samo u životinjskom nego i u ljudskom obliku. U tom slučaju oni su, po svojoj spoljašnosti, kao i ostali ljudi. Ali ljudi s onog svijeta mogu biti i naročito obilježeni. Mrtvački demoni i uopće demoni donjeg svijeta, su crni. Otuda vjerovanje da dimnjačari donose sreću — to su bića s onog svijeta koja nam mogu donijeti sreću. Đavo iz starinske religije je crn zbog toga što je demon donjeg svijeta. Zbog toga garave lica jer se treba predstaviti kao biće s onog svijeta. Autor postavlja pitanje što znači zvonjenje zvona, klepetuša i uopće larma koju povorke dižu? Odgovor nalazi u zapažanju da zvonjenje i larma često prate epifaniju duša pokojnika.
- ²⁶ M. Gavazzi, cit. djelo, str. 13
- ²⁷ Ž. Španiček, Buše — zabilješke s terena u Dražu (u rukopisu)
- ²⁸ N. Bonifačić Rožin, Dramski elementi i oblici u našem narodnom stvaralaštvu, Rad X-og kongresa saveza folklorista Jugoslavije, Cetinje 1964. Autor smatra da je jedna od karakteristika narodne drame da se za vrijeme dramske igre mnogo improvizira. Igrači znaju sadržaj igre i karakter svoje uloge, pa za vrijeme nastupa prema njima izmišljaju riječi. Druga karakteristika folklornog kazališta je da većinom muškarac igra žensku ulogu pa se preoblači u ženske haljine.
- ²⁹ J. Njikoš, Slavonijo zemljo plemenita, Osijek 1970, str. 13.
- ³⁰ M. Bahtin, Cit. djelo, str. 49.
- ³¹ M. Bahtin, ibidem, str. 110.
- ³² Ibidem, str. 89.
- ³³ J. Njikoš, cit. djelo str. 14.
- ³⁴ N. Bonifačić Rožin iznosi podatak (Narodna drama i igre u Sinjskoj krajini, Narodna umjetnost, Zagreb 1967/68, knj. 5/6) da narod mesopust upotrebljava za tri vrste pojmova: a) podrazumijeva se vremenski period, prijelazno doba između zime i proljeća, kada je po crkvenom pravilu bilo slobodno uživanje. Taj period završava pokladnim utorkom (potkraj veljače početkom ožujka), b) mesopust je onaj posljednji, najglavniji dan poklada pokladni utrak, c) mesopust je pokladna lutka od slame.
- ³⁵ L. Ilić Oriovčanin, Narodni slavonski običaji, Zagreb 1846, str. 110.
- ³⁶ J. Njikoš, cit. djelo, str. 12

- ³⁷ I. Lozica, cit. djelo, str. 69.
³⁸ I. Lozica, Poklade u Zborniku za narodni život i običaje Narodna umjetnost, Zagreb 1986, knj. str. 44.

Mr. Lazar Stojnović

THE DRAMATIC ELEMENTS IN THE CARNIVAL CONVENTION
OF THE TERRITORY OF SLAVONIA AND BARANJA

Summary

The Carnival Conventions present today an complex from of national culture performance that enabled discovering of numerous elements which Carnival troops bring near to the theatre. Ancient habit that has been at the time, very wide spread in Slavonia and Baranja, has lost its original importance, thus turning to a massive entertainment. Therefore, the exact nature of the habit, lays in its fête, so we only excluded all those characteristics that make the feast atmosphere (burlesque, laugh, joke, joy, uncivil), and the elements that demonstrate in the best wey the structure of the holiday (massivness, uniformity).

Carnival Conventions as an complex phenomenon, are rich with symbol systems and in the course of the Carnival shows, there are in use numerous dramatic elements (disguising into different image, dools, costumes, masks, mimicry, dance, music, song), which altogether express scene of the Carnival processions as the from of the massive performance.

Translation: Dubravka Lupšić, prof.